

isteyenler için bir başvuru kitabı niteliği taşımaktadır. Alanla ilgili bilgilere kolayca ulaşılması açısından büyük bir boşluğu dolduran bu çalışmanın okuyucuya ulaşmasında emeği geçen herkese teşekkür ederiz.

Eserin sonunda yer alan “Mevla Görelim Neyler?” adlı yazıda (s. 289-295) İbrahim Hakkı'nın “Tefvizname (Her İşi Allah'a Bırakma)” adlı şiiri üzerinde durulmuş ve bu tür eserlerin sadece kelimelerine bakılarak, bu kelimelerin sözlükteki manaları dikkate alınarak değerlendirilemeyeceğinin altı çizilmiştir. Bu tür eserlerde konuya tasavvufi açıdan yaklaşılması gerektiği ifade edilmiştir. Aksi takdirde konunun anlaşılmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir. Türk tasavvuf edebiyatını özlü bir biçimde yansıttığı düşüncesiyle söz konusu eserden aldığımız şu beş bölümü aşağıda sunuyoruz.

Tefvizname

*Hak şerhleri hayreyle,
Zan etme ki gayreyle,
Arif ânı seyreyle,
Mevla görelim neyle?
Neylerse güzel eyler...*

...

*Bir işi murat etme,
Olduysa inat etme,
Haktandır o reddetme.
Mevla görelim neyle?
Neylerse güzel eyler...*

...

*Deme şu niçin şöyle,
Yerince dir ol öyle,
Bak sonuna sabreyle,
Mevla görelim neyle?
Neylerse güzel eyler...*

...

*Az ye, az uyu, az iç,
Ten mezbelesinden geç,
Dil gülşenine gel geç.
Mevlâ görelim neyle?
Neylerse güzel eyler...*

...

*Her sözde nasihat var,
Her nesnede zînet var,
Her işte ganimet var.
Mevla görelim neyle?
Neylerse güzel eyler...*

...

Erzurumlu İbrahim Hakkı

ABDÜLHAK ŞİNASİ HİSAR'IN BOĞAZİÇİ MEHTAPLARI ÜZERİNE

Cihan Adıman

Abdülhak Şinasi Hisar, çocukluk ve ilk gençlik yıllarında şahit olduğu Boğaziçi'ni bir âşık edasıyla anlatır *Boğaziçi Mehtapları*'nda. Okuyucudan belirli bir edebiyat ve dil zevki isteyen bu eser, Hi-

sar'ın anı türündeki ilk eseridir. Büyük bir bölümü önce *Varlık* dergisinde yirmi bir parçalık bir tefrika olarak çıkan bu eser; 1942 yılında Hilmi Kitabevi tarafından kitap hâlinde yayımlanır ve 1956 yılında, metin üzerinde birtakım düzeltmelerle ikinci kez basılır. Burada Şinasi Hisar'ın hatıraları birer fildişi kule gibidir. O zaman, derya içinde deryayı bilmezken bir apartman daire-sinde yazdığı *Boğaziçi Mehtapları*, kendisi için anılara ve Boğaz'ın kudretine

sığınarak dünyadan kaçış hâline gelir. O hatıralarını büyük bir şiire bürüyerek verir okura. *Boğaziçi Mehtapları*, benim imgelemimde, düzyazıdan çok Ahmet Haşim'in "sözden ziyade musikiye yakın" şiirlerini uyandırır. "Boğaziçi Medeniyeti", geçmişin musikisini terennüm eden baştan sona büyük bir şiir gibidir. Haşim, hayatın şekillerini "havz-ı hayalin sularında" seyredirken Şinasi Hisar, hayatı Boğaziçi Medeniyeti'nin sularından izler. Boğaziçi'ni okumak, baştan sona bir musiki hazzı uyandırır okurun içinde.

Nihad Sami Banarlı; "Hisar, son üstün medeniyetimizin lirizmini sezerek dile getirmiş bir yazarımızdır." derken Boğaziçi'nin lirizmi, Hisar'ın hatıralarının toplandığı bu ilk kitapta bizi içine çekerken değişen zamana karşın onun hatıralarına da bir ebedilik kazandırmış olur.

Kitabın sayfalarını çevirdikçe bizi, her sayfada Boğaziçi'nin yeni bir büyüğü karşılar. Okur, mehtaplı gecelerdeki Boğaziçi âleminin büyüsunü okurken zihnini kurcalayan bir soru da anlatılanların gerçekliğinin ne kadar doğru olduğudur. Bu sorunun yanıtını Hisar şöyle verir: "İhtimal ki geçmiş zamanları hayalimde büyüterek daha ziyade güzelleştirmiş, ihtimal ki güzelliklerini mübalağa etmişimdir."

Boğaziçi Mehtapları; özelde Boğaziçi'nin, genelde ise İstanbul'un 19. yüzyılın sonlarındaki ve 20. yüzyılın başındaki o özlenen "geçmiş" günleri bir film perdesinden izleniyormuş hissi ile aktarır.

Kitap, yedi bölümden oluşuyor (YKY, 6. baskı, Nisan 2011). İlk bölüm "Hazırlanış"tır. Burada Hisar, bizi Boğaziçi ahalisi ile tanıştır; Boğaz'ın sularında sürükleyerek onların dünyasına girmeye hazırlar. Daha sonraki bölümler "Toplanış", "Musiki Fash", "Sükût Fash", "Aşk Fash" ve "Dağılış"tır.

Boğaziçi'nin kendine has "ıstılah"ları, kendine has bir medeniyeti var. Hisar, bu medeniyeti ve medeniyetin insanını anlatırken "terkibine su, mehtap, bülbül sesi ve saz karışan nazik bir medeniyetti ve Allah'la uyuşmuş bir dünya düzeni içinde yüzen bu bahtiyarlar şüphesiz, kendilerine bir musikisi gibi gelen ve kendilerini bir hava gibi saran bu medeniyet sayesinde ki, talihtlerini sevmiş, kabul etmiş ve ona baş eğmiş, rahatlarını bulmuş olarak yaşıyorlardı. Bu, ahirete, ebediyete inanan dünyevi olduğu kadar uhrevi bir medeniyetti." cümlelerini sarf eder.

Boğaziçi; Hisar'ın muhayyilesinde, "eski Venedik gibi sanki bir göl gibi tarzında kendi üstüne kapanmış ve kendine mahsus üdetleri ve zevkleri olan büsbütün hususi bir âlem" gibidir.

Boğaziçi; İstanbul medeniyetinden ayrılan, kendine has, efsunlu bir yer gibidir. Öyle ki bahar mevsimi gelince İstanbul mahallelerinden Boğaz'ın ya-

lılarına doğru bir göç başlar, yalılar da sahipleri için hazırlanmış onları bekler gibidirler. Sular, ışıkların oyunlarıyla âdeta canlılık kazanır; “yalıların birer yavrusu gibi olan kayıklar ve sandallar” da gezintiye çıkmayı özlemiş gibi sahiplerini beklerler. Boğaz’da gezinti kayıklarının yanı sıra yük taşımak için yahut satış yapmak için dolaşan kayıklar da vardır. Yolcu taşıyan vapurlar, Boğaz’ın sularını İstanbul’un köyleri arasındaki mesafeyi yakınlaştırmak için çalışırlar.

Karaya çıkıldığı zaman Boğaziçi’nin “yüzleri akrabalarımızın yüzleri, gözleri gibi muhabbetli manalar almış yolları” geçen yolcuları eski bir mahalleden alıp başka bir eskinin, bir rüyanın içine taşır.

O zamanlar Boğaziçi’nin kendine ait bir dünyası, bir dili vardır. Mesela mehtap demek; mehtaplı bir gecede Boğaz’ın suları üzerinde kayık ve sandallarla, saz eşliğinde musiki faslı yapmaktır. Hisar, bunları anlatırken derya içinde olup da deryayı bilmediğini ancak her şeyinin yanıp kaybolduktan sonra bir apartman dairesine taşınınca “derya içre” yaşadıklarını idrak ettiğini anlatır anılarında.

Günümüzde de sık sık dile getirip şikâyetçi olduğumuz “geçmiş zaman”lardan kalma eserlerimize gerekli önemi vermememizi ve onların harap bir şekilde yok olmasına göz yummamızı Şinasi Hisar’da kendi çağında dile getiriyor. “Eski yalıların birçoklarının görünüşlerinde, yüzlerinde artık ihtiyaçların o için için durgun, hep maziye sayıklayan, somurtkan ve ölgün yüzlerinde ve gözlerindeki manalar peyda olmuştu.” diyerek zamanın eskittiği, bahçelerinde yabancı otların yer tuttuğu, çeşmelerin musluklarının kırılmış ve suları kurumuş olan heybetli yalıların yorgun ve durgun olsa da hâlâ ayakta

durduklarını sitemkâr bir tavırla anlatır.

Boğaziçi ahalisinin sadece Müslümanlardan oluşmadığını Ermenilerin, Rumların da Boğaziçi’nin mensubu olduğunu; büyük yalıların bir nevi Osmanlı İmparatorluğu’nun küçük birer minyatürü olarak içindeki yalı ahalesinde her milletten birilerinin bulunduğunu hatta Osmanlıdaki gibi halklar arasında çıkan anlaşmanın ve anlaşamamanın yalılarda da meydana geldiğini anlıyoruz.

Hisar; “geçmiş zaman adamları”nı anlamak için bize bir ipucu da verir. Eski adamları bugünün fikirleriyle değil, devrinin kendi günlerinin fikirleriyle, o zamanki hayat ile karışmış olarak muhakemeye çalışmamız gerektiğini ve bu geçmiş zamanları anlayabilmek için de asıl yardımcımızın ilminin değil, cehlimizin olduğunu söyleyerek geçmişe bu nazarla bakmamızı ister. O, bunları kendi zamanı için söylerken bizim de günümüzden geçmişe bu yoldan bakarak geçmişe değerlendirmemizi bekler.

Hisar da kendi ilminden kaçıp cehline sığınarak “mazinin yoksullukları”nı, geçmiş zamanların imkânsızlıklarını bize anlatır. “Bize bahtiyar bir haberi, sevgili bir sestem duymaya” imkân veren, hayır ya da şer içinden çıkacak haber bizi mutlu veya bedbaht edebilecek “kutu”nun yokluğundan, “daima canlı ve cerbezeli bir çalgı, söz, haber ve şarkı esrarlı aletler ve gürültü muslukları” radyoların olmayışından, hasreti çekilen İstanbul semtlerinin dağımlığı ve birbirine uzaklığından ve bunları birbirine yakın eden otomobillerin olmayışından, kadın vücudunun bir zerresini görebilmenin teleskopla göklerde Merih veya Zühre’nin bir parçasını görmek kadar nadir ve tesirli olan kadın teninin tek dakikasını görebilmenin im-

kânsızlığından, oturduğumuz yerden “kan dökülmeden, kalbimizi yerinden oynatan, yenmenin tadını duyuran, attığımız ve yenilmenin acı derslerini duyuran yediğimiz goller yoktu” diyerek de hem futbola alakasından hem de olmayışından şikâyet eder.

Yemekli davetlerin, balolarda saatlerce dans etmenin hazzının; “hemen her gün bizi mazimizden koparıp kurtaracak ve atimizden muvakkat bir zaman için ayırıp koruyan”, “sinema sığınakları”nın yokluğundan ve bu yoksullukların en büyüğü ve en acısı olan bir kadın ve erkeğin beraber gezmelerinin imkânsızlıklarını okura cehlinin yardımıyla anlatır.

Bir beyin kayığında bir hanım ile beraber gezmeye çıkmasının yasak olmasından, eğer aynı nakil vasıtasına binen bir bey ile hanım varsa bunların da ancak uzak illerden gelen “taşrahılar” olduğuna karar verilir ahali tarafından.

Avrupa’ya gitme imkânının yokluğundan, oradaki meşhur gazetelere ulaşamamaktan hatta “garibeler memleketi” olan Amerika’nın onlar için keşfolmamış bir diyar olduğundan sitem eder.

O devirler, herkesin kendi mahallesinde yer edinmiş zamanlardır; ev satıp yer değiştirmenin bile tenkit edildiği, insanın yeni taşınacağı yerin “ab ü havasıyla ünsiyet” kuramayacağı düşünülür.

“İstanbul’da tabiatın örneksiz tek güzelliği de şüphesiz Boğaziçi’dir.” Yalılarda oturanlar kışın İstanbul’a iner, baharın gelmesiyle birlikte tekrar Boğaziçi’ne inerek yalılarla birlikte baharın güzelliklerine şahit olurlar. Yalıların pencereleri, kapıları, odaları gelenleri kucaklayarak karşılar.

Boğaziçi’nde tabiat; var olan, sevilen canlı bir varlıktır. İnsanlar tabiatla aralarında bir bağ kurmuş, “eski evlerin

hayatı” da apartmanlar gibi insan ile doğa arasındaki bağı kopartmamıştır.

Boğaziçi’nin suları bir dost gibi kendini izleyenlere bir şeyler mırıldanır, yalılar birer geçmiş gün gibi “şiir” olup dinlenir, “her gönül birçok hülya ve hatıralarının şiir haline gelmiş varlığını sezer”. Boğazın yalnızlığı, sessizliği insana “saadet rüyası” görmeyi nasip eder. Tabiatın gerçekleri, insanı şiire ve güzelliğe döndürür.

İkinci ve akşamla beraber, Boğaziçi ahalisi denizin ve tabiatın güzelliklerini seyretmek için vasıtaları ile gezintiye çıkar, aksam her şeyi “azamet ve kadife” ile giydirir ve akşamın hüznüyle konuşmaya başlanır.

Boğaziçi’nin kendine has kokuları da vardır. İyot, yosun, ozon, deniz kokularıyla birlikte çiçek kokuları ortaya karışır. Çiçeklerin de hayat içinde özel bir yeri vardır. Her evde, bahçede, pencere kenarlarında “baharın genç teni” gibi kokar ve yer edinirler.

Boğaz’ın kendine ait kuşları vardır. Gündüzleri, “sulara kanatlanmış köpükler gibi konup kalkan” martılar, karabataklar, yelkovan kuşları, tiz sesli kırlangıçlar; geceleri ise gecenin kederiyle bir olan ve bütün romantiklikle bir olan “ulvi sesli bülbüller”; bazı geceler bülbülleri dinlemek için kayıklarla Körfez’e ve Dere’ye gidilir. Gece boyunca Boğaziçi’nin sesleri; durmadan bir ninni gibi, musiki gibi sabaha kadar devam eder.

Bahardan sonra Boğaz’da yaz başlar. Yaz, Boğaziçi halkı için bunaltıcı ve hummalı geçer. “Güneş denizden erir gibi görünür”, bir yangın yerini andırır.

Eylül ayı ile beraber sonbahara kavuşulur; bu günler, Boğaz’ın en içli günleridir. Boğaziçi’ne bir gam çöker, ağaçlar “vahim inkıraz” renklerine bürünerek

sararmaya başlar. Bir hasret ve ayrılık çöker, vuslat ümidi başlar.

Boğaziçi âdeta bir musiki faslı gibi bizi “geçmiş zamanlar”a götürür. Saz sesleri, bize bir ninni gibi duyulur. Bizi geçmişin izleri arasında tekrar yaşatır. “Mazimiz, hatırlayabildiğimiz nispette tekrar tekrar yaşayabildiğimiz hayatımızdır” diyen Hisar da o “mazi cenneti”nde yaşamaya ve orada ruhunu dinlendirmeye razıdır.

Sazda esas olanın hüznü olduğunu, dinleyicinin ruhuna en tesirli biçimde işlemesi gerektiğini söyler. Saz fasıllarını şiirde, aşkın müteradifine benzetir. Âşık, sazla aşkını itiraf eder. Çalgı; bu hüznü tatlılaştırır, hüznü ve hazzı bir arada yaşatır.

Boğaziçi halkı için musiki vazgeçilmez bir haz kaynağıdır. Öyle ki seyyar satıcılar arasında bile güzel sesli olanlar daha çok ilgi görür, onlar da seslerini en güzel şekilde kullanarak dikkatleri toplamaya çalışırlar. Dilenmek serbest olduğu için dilenciler güzel seslerini kullanarak dua ederler, bütün günlerini sokaklarda ilahi söyleyerek geçirirler. Ün kazanan güzel sesli hanende ve sazandeler de fasıl geceleri için yalılara davet edilir, halk onları dinlemek amacıyla bir araya gelir.

Saz, halk arasında çok yayılmıştır. Yalı sahipleri; genç evlatlarına, okuma yazma bilmeyen beslemelerine, hizmetçi kızlara okuma öğretmeden önce saz takımı alır, musiki ilmini öğretmeye çalışırlar. Saz sadece eğlence amaçlı değil, dinî ve uhrevî hayata bile sirayet etmiş durumdadır. “Çalgıcılar” diye anılan ve Hristiyanlardan oluşan ayrıcalıklı gruplar bile oluşmuştur.

Ahalinin toplanma yeri, suların üzeridir. Kadınlar ve erkekler bir düğüne gider gibi hazırlanıp kayıklarına binerek Boğaz’ın sularında mehtabın ve musi-

kinin hazzını hissetmek için akşamları beraber maviliklere inerler. Halkı bir araya getiren, musiki ve mehtaptır. Bu gecelerde hanımlar ve beyler ahbaplarıyla görüşür, uzun süre birbirlerini görmeyen ahbaplar kayıkçıların yardımıyla kayıklarını dostlarının vasıtalarına yaklaştırarak hasretlerini giderirler. Hem de hanımlar birbirlerini süzerek haset ederler. Âşıklar; uzaklardan gözler vasıtasıyla konuşarak hasret giderir, gönüllerindeki aşkı tazelerler. Bu mehtaplı gecelerde musiki, “ruhların kurumaya yüz tutmuş tekmiil topraklarını sular”; nadir bulunan bu geceler, insan ruhunda derin izler uyandırır.

Böyle gecelerde “mehtap” tertip edilir, tertip edenin üzerine birçok sorumluluk yüklenirdi. Sazende ve hanendelerin en hünerlileri bulunup bu gecelerin şanına yakışır bir fasıl olması için her şeyiyle çabalarlar.

Boğaziçi’nin kendine has usullerinden biri de mehtabın düzenleneceği gecenin herhangi bir yerden duyurulmamasına rağmen halkın, mehtabın olacağı günü haber alması ve mehtabı kimin düzenleyeceğini bilmesidir.

Böyle nadir gecelere gelmeyenler de pek azdır. Gelemeyenler, genellikle ihtiyarlar olup saz dinlemek için mehtaba çıkmayı istemeyenlerdir. Mehtaba gitmeyen yaşlılar, geceye katılanları “Allah’ın birliğine emanet” ederler. Ağlayıp sessizliği bozacak küçük çocuklar, dışarıya çıkamayacak kadar hasta olanlar, hiçbir şeyden zevk alamayacak kadar bedbaht olanlar dışında “her ülkeden birer numune” olacak şekilde suların üstünde toplanılır; “Nuh’un kayıkları” gibi her sınıftan insan geceye katılır.

Evlerinde alaturka saz çaldıran Hristiyanlar, nazırlar, ulemadan kişiler, sarıklılar ve şeyhler yüksek rütbeli memurlar da katılmayanlar arasındadır.

Musiki faslı, çoğu kez Boğaziçililerin şairane bulduğu Kalender'in önünde başlar. Kayıklar ve sandallar da saz kayığının etrafında burada toplanır. Kalender'den sonra Körfez'e gidilir, bazen de saz sahibinin mehtaba gelemeyen bir tanıdığının yalısının önünde durularak orada bir fasıl verilir. Cam kenarındaki gölde de bu harekete karşılık ışıklarını söndürüp bir iki kafes yakarak musikiye iltifat etmiş olur.

Kalender'in önünde musiki faslı başladığında ruhlar, bedenlerinden ayrılıp bir mucizeye tanıklık eder gibi "hülyalar âlemi"nde sefere çıkar. "Uçan bir seccade"nin üstünde saz sesleri arasında dalga dalga yükselerek bu sihirle yeryüzünden ayrılır.

Musiki, "mazinin seslerinden örülmüş" geçmişle şimdikiyi kucaklayıp bir rüya gibi geçmiş zamanların hislerini insana hissettirir. İlkbaharın nazlı hülyalarını, eki saffetli günleri hatırlatır. "Söylenmez şeyleri, anlaşılması kabil fakat ifadesi imkânsız hisleri duyuran musiki" ikinci bir lisan gibi en esrarlı hisleri ruha duyurur. Saz seslerini duyanlar, ruhlarının fildişi kulelerine çekilip asıl ruhlar âlemine kavuşmuş gibi bir vecd hâline bürünürler. "Mazinin mehtapla aydınlanan suları hâlin musiki ile çağlayan sularıyla selametle birleştikleri zaman" hatıralar sevgiliye kavuşmuş, vuslata erişmiş gibi bir huzurla dolar ancak bu sihrengiz ses, insanın faniliğini de en derin duygularla hissettirir. Daha başlarken biteceği düşüncesi insanların aklından geçer. Ruhlar musiki ile daha fazla mest olmak için bir mum gibi erimeye razı olurlar.

Mehtaplı gecelerdeki tabiatın güzelliği ve musiki faslı insanın sevme ihtiyacı-

nı da daha ziyade arttırır. Tabiatın ruha verdiği ferahlıkla herkes kendi içindeki boşluğu aşk ile doldurmak ister ve "aşkın saltanatı"na boyun eğer. Mehtaplı ve sazlı geceler, insanı sevgilinin vuslatına giden bir hayale de kavuşturur. Tabiatın şefkati ancak sevgilide hissedilir. Suların üstünde de kayak ve sandallarıyla gelecek sevgiliyi bekleyenler, onların beliren kayığını görünce "birden kanlarının kalplerinden çekildiğini" hissederek sevgili ile gözler aracılığı merhabalaşır, konuşur. Bu saadet âşığı yeterli gelir. Kadın ve erkekler, ayrı vasıtalarla gezmeye çıkarlar ve birbirlerine yaklaşımları ne kadar ayıp görülse de mehtap gecelerinde sevgililerin kayıkları kaçamak bir şekilde birbirine yaklaşır; böyle gecelerde bu davranışlar görmezden gelinir.

Abdülhak Şinasi Hisar, hatıralarıyla Boğaziçi'ni bir mit hâline dönüştürmüştür ancak kitabında anlattığı Boğaz'a mahsus bir durumları ilk gençlik yıllarında idrak edememiştir. Ona "çok şarklı ve Asyalı" gelir bu yaşanmışlıklar. Bu durumlardan pek zevk alamadığını, âlemlere de zorla katıldığını belirtir ta ki bir gün yalılarının yanarak küllerinin Boğaz'a karıştığı zamana kadar. Boğaziçi'ne veda ettikten sonra, oradaki yaşamını bir rüya olarak görür. Artık yapacağı tek şeyi belleğinden o günlere ait hatıralarını çıkarıp yazmaktır. O, bunları yazıya dökerken Boğaz'ı ebedileştirir. Her ne kadar "geçmiş bir zamanı diriltmek, kendi gençlik çağımızı tekrar etmek gibi tamamen imkânsız" dese de hatıralarını yazarken bir nevi tekrar "mazinin cenneti"ne sığınmış ve gençlik yıllarını yaşamıştır.